KEN FOLLETT

A könyv tartalmazza a szerző
EGY ÚJ KORSZAK HAJNALA
című regényének részletét

NOTRE-DAME

A katedrális története

Ken Follett a könyv jogdíjait teljes egészében
a Notre-Dame újjáépítésére ajánlotta fel

GABO

Notre-Dame
Ken Follett
Gabo (2022 okt)

Címke: esszé, Párizs

Ken Follett ebben a könyvében elmeséli, milyen érzéseket, gondolatokat indított el benne, amikor értesült a tűzről, amely a világ egyik legnagyobb székesegyházának, a párizsi Notre-Dame-nak az elpusztításával fenyegetett.

Bemutatja a székesegyház történetét, az építéstől kezdve a történelem során betöltött szerepéig, és feltárja, hogy a Notre-Dame milyen hatással volt a világ katedrálisaira, valamint Follett egyik leghíresebb művének, *A katedrális*nak a megírására.

„A Notre-Dame Párizs csodálatos székesegyháza, az európai civilizáció egyik csúcsteljesítménye lángokban állt. A látvány megrázott és feldúlt minket. Engem a sírás kerülgetett. Itt, a szemünk láttára semmisül meg valami, aminek az értéke föl sem mérhető. Olyan hihetetlen érzés volt, mintha a föld indult volna meg a lábunk alatt.”

Ken Follett

KEN FOLLETT

NOTRE-DAME

GABO

Ken Follett huszonhét évesen írta meg díjnyertes thrillerét, *A Tű a szénakazalban* világsiker lett. Majd *A katedrálissal* tarolt, amely egy középkori székesegyház építéséről szól, és máig olvasók milliói rajonganak érte világszerte. Ennek a regénynek a türelmetlenül várt folytatásai, *Az idők végezetéig* és *A tűzoszlop* ugyancsak a népszerűségi listák vezetői az Egyesült Államokban, az Egyesült Királyságban és Európában. Magyarul minden műve megjelent.

Enyhe és kellemes tavaszi idő volt, Párizs népe ilyenkor kitódul a terekre és a sétányokra, hogy ünnepeljen, mintha vasárnap lenne. Az ilyen napsugaras, meleg és derűs napoknak különösen egy bizonyos szakában érdemes megcsodálni a Notre-Dame főkapuját. Mikor a nap, immár hanyatlóban, majdnem szembenéz a székesegyházzal. Egyre alább szálló sugarai lassan visszahúzódnak a tér kövezetéről, és fölkúsznak a meredek homlokzaton, kibontva az árnyékból az ezernyi szoboralakot, a középső nagy rózsaablak pedig lángot vet, mint a küklopszszem, ha felgyúl benne a kovácstűz visszfénye.

Victor Hugo: *A párizsi Notre-Dame*{1}

MA ŐT SIRATJÁK MINDEN NYELVEN.
Paris Match

1

2019

A hang türelmetlenül kiáltott bele a telefonba.

– Itt vagyok Párizsban! – mondta. – Kapcsold be a televíziót!

A konyhában voltunk feleségemmel, Barbarával. Éppen befejeztük a vacsorát. Nem ittam bort, szerencsére. Akkor még nem tudtam, hogy hosszú estém lesz.

Egy régi barátnőm hívott. Sok vihart átélt mint képviselő és miniszter, kötélből vannak az idegei, de most mintha sokkot kapott volna.

Önök tudják, mit láttunk a tévében: A Notre-Dame Párizs csodálatos székesegyháza, az európai civilizáció egyik csúcsteljesítménye lángokban állt.

A látvány megrázott és feldúlt minket. Engem a sírás kerülgetett. Itt, a szemünk láttára semmisül meg valami, aminek az értéke föl sem mérhető. Olyan hihetetlen érzés volt, mintha a föld indult volna meg a lábunk alatt.

Jól ismerem a katedrálist. Valamelyik karácsonyon Barbara és én elmentünk oda az éjféli misére. Több ezren szorongtak a székesegyházban. A szűrt világítás sötét árnyékokat vetett a padsorok között, a főhajó visszhangzott a karácsonyi énekektől a homályba burkolózó, magas, boltíves mennyezet alatt. Leginkább a tudat indított meg, hogy elődeink több mint nyolcszáz éve ugyanígy ünnepelték ugyanebben a templomban a karácsonyt.

Sokszor megfordultam a székesegyházban. Először 1966-ban láttam, az első külföldi vakációmon, habár bevallom, tizenhét évesen jobban érdekeltek csoportunk lánytagjai, mint a Notre-Dame. Utolsó találkozásunk alig négy hete történt, amikor a bal parton hajtva szokásom szerint mohón bámultam a gyönyörű látványt: a két tornyot és a gyámíveket.

Amikor ismét képes voltam józanul szemlélni, amit a televízióban mutattak, felfogtam, mi ég, és hogyan harapózott el a tűz. A

riporterek azonban nem tudták ezt. Honnan is tudhatták volna? Ők nem tanulmányozták a gótikus templomok építését, de én igen, mert kutatásokat végeztem *A katedrális* című regényemhez, amely egy képzelt középkori székesegyház építéséről szól, és a negyedik fejezet egyik fontos jelenete pontosan azzal foglalkozik, hogyan ég le Kingsbridge régi katedrálisa. Most feltettem magamnak a kérdést, hogy egyáltalán mitől gyúlhat ki egy óriás kőtemplom?

Jártam székesegyházak poros padlásaira Canterburytől Firenzéig. Álltam a hajókat áthidaló, irdatlan gerendákon az ólomtetőt tartó szarufák alatt. Észrevettem a szikkadt hulladékot, amely gyakran felgyűlik az ilyesféle helyeken: régi deszkatörmeléket, kötélrostot, karbantartó munkások szendvicsének maradványait, madárfészkek bogos ágait, papírvékony darázsfészkeket. Biztosra vettem, hogy a Notre-Dame-ban valahol a tetőn ütött ki a tűz: talán egy eldobott cigaretta parazsától vagy egy rövidzárlatból pattant szikrától gyúlt meg a szemét, amely lángra lobbantotta a gerendákat, és azzal fenyegetett, hogy a földdel teszi egyenlővé a templomot.

Úgy döntöttem, hogy ezt a gondolatot meg kell osztanom másokkal, és beírtam a Twitterre:

A gerendázat több száz tonna fából van, ami régi és nagyon száraz. Ha az tüzet fog, a tető beomlik, az omladék áttöri a boltíves mennyezetet, amely ugyancsak beszakad, és ledönti a hatalmas kőoszlopokat, amelyek tartják a templomot.

Nagyjából így is lett, azt az egyet kivéve, hogy alábecsültem az oszlopok és a boltozat erejét, amelyek megrongálódtak, ám szerencsére nem dőltek romba.

Philip perjel ilyennek látta a kingsbridge-i katedrális pusztulását:

> *Felnézett, mert recsegést hallott. Közvetlenül fölötte lassan oldalra csúszott egy óriási gerenda. Mindjárt rászakad! Visszarohant a déli keresztházjóba a rémült Cuthberthöz.*
>
> *Három dúc – egy egész tetőszakasz – elengedett. A háromszögű ácsolatok húzták magukkal az ólomlemezeket. Philip és Cuthbert megkövülten bámulták, még a saját biztonságukról is megfeledkeztek. A*

tető eltalálta a főhajó és a kereszthajó metszéspontjának egyik vaskos tartóívét. A zuhanó fa és ólom irdatlan súlya elnyújtott égzengésre emlékeztető ropogással repesztette meg a boltív kövét. És valahogy olyan lassan történt minden: a gerendák lassan hullottak, a boltív lassan tört szét, a törmelék lassan szállt a levegőben. Újabb tetőgerendák eresztettek el, aztán olyan hang hallatszott, mint a hosszú, vontatott mennydörgés: a szentély északi falának széles darabja megremegett, majd oldalvást bedőlt az északi kereszthajóba.

Philip elszörnyedt. Valami érthetetlen okból felháborította egy ilyen hatalmas építménynek a pusztulása. Mintha ledőlő hegyet, elapadó folyót nézett volna; sose hitte volna, hogy ilyesmi megtörténhet. Alig hitt a szemének.

Mikor besötétedett 2019. április 15-én, Párizs népe az utcákra tódult. Gyásztól megtört arcok ezreit mutatták a kamerák: voltak, akik zsoltárokat énekeltek, mások csak sírtak, ahogy nézték szeretett székesegyházuk égését. Esti tweetemben, amely a legnagyobb visszhangra talált követőim között, csak annyit írtam:

Français, françaises, nous partagons votre tristesse.
Franciák, osztozunk bánatotokban.

Senkit sem érdekelt, hogy a *partageons*-ból kihagytam egy e-t.

Vannak, akik nálam jobban ismerik a középkori katedrálisokat, de az újságírók nem ismerik a nevüket. Az enyémet ismerik a könyveim miatt, és tudják, hogy az egyik egy katedrálisról szól. Alig pár perc múlva már futottak is be az üzenetek a szerkesztőségektől. Egész este interjúkat adtam, tévének, rádiónak, hírlapoknak, angolul és franciául magyarázva, mi történik a Cité szigetén.

Interjúzás közben figyeltem.

A középső, úgynevezett huszártorony, amely kilencven méter magas, és olyan karcsú, akár a nyílhegy, a tűz egyik lehetséges kiindulópontja, úgy lángolt, mint a gyehenna. Ácsolata ötszáz tonna tölgyfából készült, ólomteteje 250 tonnát nyomott, és az égő fa csakhamar túlságosan meggyöngült ahhoz, hogy elbírjon ekkora tömeg ólmot. Az utcákon gyászoló tömeg és a sok millió elszörnyedt

tévénéző számára az volt az este legszomorúbb perce, amikor a huszártorony félredőlt, aztán kettétört, mint a gyufaszál, és átütötte a főhajó lángban álló tetejét.

A Notre-Dame mindig örökkévalónak tűnt, és középkori építői bizonyosan hitték is, hogy megmarad a végítéletig, ám mi hirtelen megértettük, hogy elpusztítható. Minden fiú életében van egy fájdalmas pillanat, amikor rádöbben, hogy az apja nem sebezhetetlen és nem mindenható. Az öregnek is vannak gyengeségei, megbetegedhet, és egy napon meg fog halni. A huszártorony ledőlése eszembe juttatta azt a pillanatot.

A hajó máris romhalmaznak rémlett, és mintha lángok csaptak volna ki az egyik főtoronyból, márpedig ha azok ledőlnek, vége a székesegyháznak.

A reformok ellenzőinek vad össztüzében álló Emmanuel Macron elnök, a modernizálás elszánt híve a tévének nyilatkozva legalábbis átmenetileg az egyesült francia nemzet elismert vezetőjévé magasodott. Mélyen megrendítette a világot, és könnyeket csalt az én walesi szemembe is, amikor határozottan kijelentette: *Nous rebâtirons.* Újjáépítjük.

Éjfélkor feküdtem le, és reggel fél hatra állítottam az ébresztőt, mert az utolsó telefonáló arra kért, hogy másnap beszéljek a korai híradóban.

Attól féltem, füstölgő törmelékhalomra süt majd le a nap a Cité-szigeten, ahol olyan büszkén magasodott a Notre-Dame. Hatalmas kő esett lea szívemről, amikor láttam, hogy még megvan a legtöbb fal, és áll a két szögletes, nagy torony is a templom nyugati végén. Nem következett be, amitől mindenki félt. Reménykedve hajtottam el a televízióba.

Kedden interjúkat adtam, szerdán Párizsba repültem, hogy részt vegyek a *La Grande Librairie* (A Nagy Könyvesbolt) című tévés vitaműsorban a székesegyházak jelképrendszeréről az életben és az irodalomban.

Meg sem fordult a fejemben, hogy itthon maradjak. A Notre-Dame mindig is drága volt a szívemnek. Nem vagyok hívő ember, ennek ellenére járok templomba. Szeretem az építészetet, a zenét, a *Biblia*

szavait, és az érzést, hogy most valami kifürkészhetetlen dologban osztozom másokkal. Már régóta mélységes megnyugvásra találok a székesegyházakban, hasonlóan a milliókhoz, akik között egyformán vannak hívők és agnosztikusok. De más okból is hálás vagyok a katedrálisoknak: ők ihlették legnépszerűbb regényemet, amely valószínűleg a legjobb alkotásom.

A szerző (jobbra) Philippe Villeneuve-vel, a Notre-Dame rekonstrukciójának főépítészével

Macron elnök kijelentette, hogy a Notre-Dame öt éven belül újjáépül, amire az egyik francia újság azzal a főcímmel válaszolt: „Macron hisz a csodákban”. Ám a franciák ragaszkodása a Notre-Dame-hoz fölmérhetetlen. A francia történelem nem is egy fordulópontjának ez a templom volt a színtere. Az összes útjelző, amelyből megtudhatjuk, milyen messze vagyunk Párizstól, a *Kilomètre Zéro*tól, a Notre-Dame előtti kövezetbe ágyazott bronz csillagtól számítja a távolságot. Ha megkondul a déli torony nagyharangja, az Emmanuel, az egész városban hallani a hangját, amely mély F-dúrban zengve örült a háború végének, vagy siratta a szeptember 11-i tragédiát.

Különben is ostobaság lebecsülni a franciákat. Ha valakik képesek rá, akkor ők azok.

Mielőtt hazarepültem Párizsból, francia kiadóm megkérdezte, hogy tekintettel az április 15-i tragédiára nem írnék-e valami újat a szeretetemről a Notre-Dame iránt? A könyv bevétele és az én jogdíjam is menne az újjáépítési alapba. „De igen!, mondtam. Már holnap elkezdem.”

Ezt írtam.

2

Maurice de Sully, Párizs püspöke

1163-ra szűk lett a Notre-Dame-székesegyház. Párizs lakossága gyorsan nőtt. A Szajna jobb partján a középkori Európában példátlannak számító lendülettel folyt a kereskedelem, a bal partra az egyetem vonzotta számos országból a diákokat. A két part között a folyó egyik szigetén állt a katedrális, amelyet Maurice de Sully püspök kicsinyellt.

Ám nem csak a szűkösség volt kifogásolható. Az eredeti székesegyház a napjainkban romanikának nevezett, félköríves stílusban épült, ám 1163-ra megjelent egy izgalmas, új formanyelv, amelynek csúcsívei több világosságot engedtek be az épületekbe. Ezt ma gótikának hívjuk. Először a Notre-Dame-tól mindössze hat mérföldre eső Saint-Denis apátsági templomán, a francia királyok temetkezési helyén találkozunk vele. A gótika lélegzetelállítóan egyesítette magában a technikai és vizuális újításokat. A csúcsíves ablakok mellett jellemzők voltak rá a kantonált pillérek, amelyekből bordák szökkentek a magasba, alátámasztva a román stílusúnál könnyedebb keresztboltozatot; a templom keleti végénél a szentélykoszorú lehetővé tette, hogy a zarándokok fennakadás nélkül körüljárhassák Szent Dénes ereklyéit; odakint az ablakok megnagyobbítását elősegítő, kecses támpillérek olyan hatást keltettek, mintha mindjárt szárnyra kapna az óriási székesegyház.

Maurice-nak látnia kellett Szent Dénes új templomát, amely azonnal megigézhette. Az apátsági templom mellett bizonyosan ósdinak tűnt a Notre-Dame. A püspök talán irigykedett is egy kicsit Suger-re, a Saint-Denis apátjára, aki egymás után két építőmestert buzdított minél bátrabb kísérletezésre, szédületes eredménnyel. Így hát Maurice elrendelte, hogy bontsák le a székesegyházát, és építsenek helyette egy gótikus templomot.

Itt hadd tartsak szünetet. Ez mind egyszerűnek hangzik, holott elképesztő teljesítmény volt. A párizsi Notre-Dame és a nagy gótikus székesegyházak többsége máig Európa legszebb épületei közé számítanak, holott az erőszaktól, az éhínségtől és a járványoktól sújtott középkorban emelték őket.

Egy székesegyház megépítése óriási, évtizedekig tartó vállalkozást jelentett. Chartres katedrálisát huszonhat évig, Salisburyét harmincnyolc évig építették, és ennyi idő még szokatlanul gyorsnak is számított. A párizsi Notre-Dame csaknem száz évet vett igénybe, és még a befejezése után is csiszolgatták.

Munkások százai kellettek hozzá, és egy vagyonba került. Korunkban egy holdrakéta felbocsátásához lehetne viszonyítani.

Ezt az óriási templomot olyan emberek alkották meg, akik fából ácsolt, szalmafedelű kunyhókban laktak, és a földön háltak, mert csak a gazdagoknak volt ágyuk. A tornyok hetven méter magasak, ám a pallérok nem értettek annyit a matematikához, hogy kiszámolják az effajta építmények támfeszültségét. Próba szerencse alapon haladtak, és hibákat követtek el. Amit építettek, olykor ledőlt; a beauvais-i székesegyház kétszer omlott össze.

Mi magától értetődően nyitunk be egy vasáruboltba, hogy pár fontért vásároljunk egy tökéletesen kiegyensúlyozott, acélfejű kalapácsot, ám a katedrálisok építői kezdetleges szerszámokkal dolgoztak, és az acél olyan sokba került, hogy nagyon takarékoskodtak vele; a késeknek gyakran csak a hegye készült acélból.

A Notre-Dame-ot és a többi katedrálist gyönyörűen kidíszítették, ám az építők egyszerű háziszőttes tunikát viseltek. A székesegyház bővelkedett arany-ezüst tálakban és kelyhekben, gyertyatartókban és keresztekben; a gyülekezet fakupákból ivott, és füstölgő szövétnekkel világított.

Hogyan történt ez? Hogyan sarjadhatott ki ebből a mocskos és vérengző korból ez a mennyei szépség?

A magyarázat legfőbb indokát szinte mindig kifelejtik a székesegyházak történetéből, ez pedig az időjárás.

A klimatológusok középkori anomáliának nevezik a 950-től 1250-ig tartó éveket. Az észak-atlanti térségben háromszáz éven át szokatlanul meleg volt. A fák évgyűrűi, a jégmagok, a tavak üledéke mind azt bizonyítják, hogy valamikor régen lassan változott az idő. Előfordult rossz aratás és éhínség, de a középhőmérséklet magasabb volt. Az enyhe idő több termést és nagyobb gazdagságot jelent. Így emelkedett ki Európa a sötét középkornak nevezett hosszú válságból.

Ahányszor az emberek képesek többet termelni annál, ami a létfenntartáshoz kell, mindig jelentkezik valaki, hogy elragadja tőlük a fölösleget. A középkori Európában két ilyen réteg volt: a nemesség és az egyház. A nemesek háborúztak, és két csata között vadásztak, hogy ki ne jöjjenek a lovaglás és a vérontás gyakorlatából. Az egyház katedrálisokat épített. Maurice püspöknek volt pénze az építkezésre – vagy legalábbis ahhoz, hogy belevágjon.

Felfogadott egy építőmestert, akinek a nevét nem tudjuk, és a mester előállt egy tervvel. Ez a terv nem papíron készült. A XII. századi Európában még újdonság volt a papírgyártás, és méregdrága fényűzésnek számított a termék. A *Bibliá*hoz hasonló könyveket a pergamen nevű finom bőrre írták, ami ugyancsak sokba került.

Az építőmesterek rajzpadlót használtak. Habarcsot kentek a földre, kivárták, hogy megkeményedjen, aztán egy hegyes fémeszközzel, például szöggel, felkarcolták rá a tervet. A vonalak először fehérek voltak, de idővel elhalványodtak, így új terveket lehetett karcolni a habarcsra. Máig megmaradt néhány rajzpadló, amelyeket tanulmányoztam is a yorki és a wellsi katedrálisban.

Maurice püspök és az építőmestere hosszas beszélgetéseket folytathattak: a püspök elmondta, mit akar, az építőmester kitalálta, miként valósítsa meg az álmot. Közben mindketten tisztában voltak vele, hogy ezek a tervek változni fognak, mihelyt a jövőben új emberek jelentkeznek új elképzelésekkel.

Ezeken a megbeszéléseken különös jelentősége lehetett a tervezett épület magasságának. Jean Gimpel történész, a *Székesegyházak építői* szerzője szerint minden város azt akarta, hogy náluk legyen a legmagasabb a templomtorony:

> *Az ifjú középkori társadalom, amelyet a polgárság képviselt, egetverő ambícióval tört egyre magasabbra a templomok hajóival.*

A Notre-Dame hajója 108 láb, azaz 33 méter magas lesz, vagyis világelső (bár nem sokáig: Chartres pár év múlva lekörözi).

Közben a régi székesegyházat fokozatosan elbontották, ám anyaga nem került szemétre. A legkülönb köveket felhalmozták a helyszínen az új templom alapozásához. Sőt, a törmeléket is megtartották, mert a

román kori székesegyház fala két réteg faragott kőből áll, törmelékkel feltöltve.

Még több követ rendeltek. Ez nem a híres szürkésfehér „párizsi kő, hivatalos nevén a „lutéciai mészkő volt, amelyből majd a Louvre, az Invalidusok dómja, a hollywoodi mozimilliomosok házai és Giorgio Armani butikjai épülnek világszerte. Azt csak a XVII. században fedezik fel, és a Párizstól huszonöt mérfölddel északabbra eső oise-i kőfejtőkből származik. A középkorban kiküszöbölhetetlen akadályt jelenthetett a szállítás költsége, ezért a Notre-Dame-hoz azt a mészkövet használták, amelyért csak ki kellett menni Párizs határába.

Az építőmester kétféle követ rendelt: a keményebbet az alátámasztó szerkezetekhez, amelyeknek az iszonyú súlyokat kellett tartaniuk. A könnyebben faragható puhábbat félretették a díszítőelemekhez.

Amint elkészültek a rajzok, az építőknek meg kellett egyezniük a mértékegységekben, mert nem mindenütt jelentett ugyanannyit a yard, a font és a gallon. Minden építkezésen volt egy vasrúd, amely eligazította a munkásokat, hogy pontosan mennyi egy yard.

Addigra Párizs városában is léteznie kellett a szabványos mértékrendszernek, amelyet mindenki megtekinthetett a Szajna jobb oldali rakodópartján. Párizs már kereskedőváros volt, valószínűleg a legnagyobb Európában, és az ilyen helyeken fontosnak tartották, hogy egy yard szövet, egy font ezüst vagy egy gallon bor ugyanannyi legyen a város összes boltjában, és a vevők tudják, mit vásárolnak. (Természetesen voltak olyan kalmárok is, akik panaszkodtak, hogy a kormány mindent agyonszabályoz!) A Notre-Dame építésvezetője valószínűleg ugyanakkora mérőrudat használt, mint a párizsi kereskedők.

A mérőrúd és a rajzpadlóra karcolt terv segítségével az építőmester felvázolta a katedrális alaprajzát a régi templom helyén. Kezdődhetett az építkezés.

Párizsnak váratlanul sokkal több mesteremberre és munkásra, elsősorban kőművesre, ácsra és malterkeverőre lett szüksége. Laktak ilyenek a városban is, csak nem elegen egy ekkora tervhez. Ám a katedrálisok építői városról városra vándoroltak Európában (és

közben mindenüvé elvitték a műszaki újításokat és az új stílusokat). Amikor híre ment, hogy Párizsban székesegyház készül, fölkerekedtek az építők a francia tartományokból és azokon is túl, Itáliából, Hollandiából és Angliából.

Asszonyok is voltak, nem csak férfiak. A már említett Jean Gimpel olvasta a XIII. századi Párizs adónyilvántartását, és sok női nevet is talált az adófizető kézművesek között. Gimpel volt az első, aki méltatta a nők érdemét nagyszerű székesegyházaink születésében. Ostobaság, hogy az asszonyok gyöngék lennének az effajta munkához, bár persze igaz lehet, hogy a férfikar felépítése alkalmasabb a kalapálásra. Mindenesetre a vakolók és malterkeverők között sűrűbben találkozunk asszonyokkal, mint a kalapáló-véső kőművesek társaságában. A nők gyakran dolgoztak a házaspárokból és az idősebb gyerekekből álló, családi csapatban. Könnyű elképzelni őket, amint az apa követ vés, az anya maltert kever, a kamaszok hozzák-viszik a homokot, a meszet és a vizet.

A katedrálisok többsége nemzetközi erőfeszítéssel épült. Anglia első székesegyházát Canterburyben a francia Guillaume de Sens tervezte. Soknemzetiségű férfiak-asszonyok dolgoztak vállvetve az építkezéseken, és a külföldiek joggal tekintenek a Notre-Dame-ra úgy, hogy az nemcsak a francia nemzet öröksége, de az övék is.

A munka veszélyes volt. Amint a fal magasabb lett a kőművesnél, onnantól állványról kellett folytatni, és ahogy a fal nőtt, úgy nőtt az állvány. A középkori állványzat kötélből és faágakból összeeszkábált, ingatag szerkezet volt, és a középkori emberek igen sok sört ittak. Guillaume de Sens is Canterburyben lelte halálát, mert leesett az állványról, és ő csak egy volt a sok között.

A Notre-Dame építői a szokáshoz híven a templom keleti végénél kezdték el a munkát. Ennek gyakorlati oka volt. Amint a kórus elkészült, a papok celebrálhatták a misét, miközben mellettük épült a templom.

Csakhogy a Notre-Dame építése nehézkesen haladt. Nem tudjuk, miért, bár az ilyen csúszásoknak a pénzhiány volt a leggyakoribb oka.(Habár okozhatta a sztrájk, a szállítás leállása és az omlások is.) Ha a pénz megcsappant, a munkások egy részét elbocsátották, és az

építkezés vánszorgott, amíg be nem folyt valami újabb pénz. Tizenkilenc évbe telt csak az, hogy a főoltárt felszentelhessék.

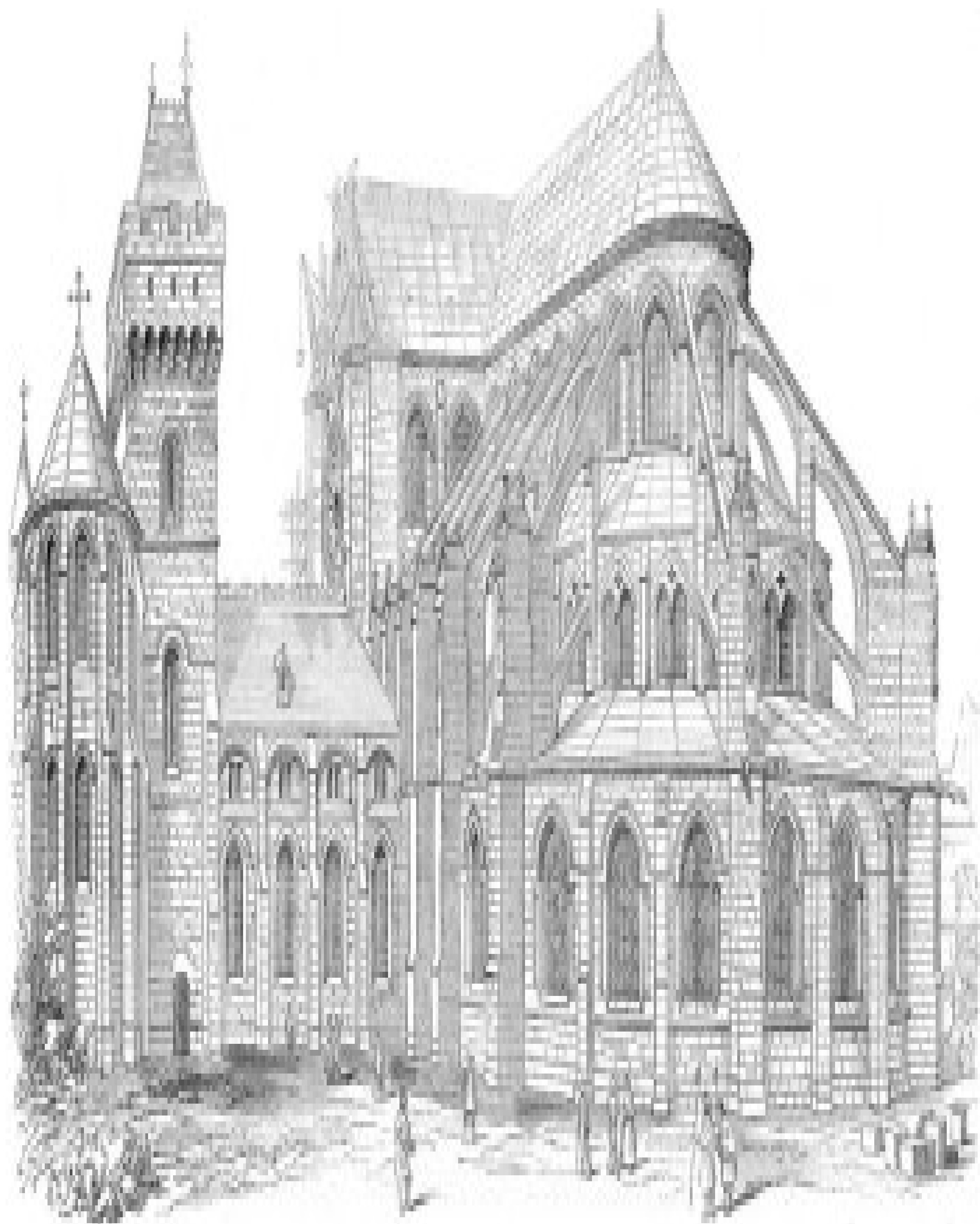
Ám a kórus még akkor sem volt kész, mert a kövek repedezni kezdtek. Az építőmester úgy döntött, hogy a boltozat túl nehéz. Szerencsére jó megoldást talált a falak megerősítésére: az elegáns külső gyámíveket, amelyek, ha kelet felől nézzük őket, olyan varázslatos látványt nyújtanak, mint egy szárnyra kapó madárraj.

Onnantól még jobban lelassult a munka. Chartres-ban a székesegyház építése robogott; tőlük ötven mérföldnyire a párizsi Notre-Dame-é döcögött.

Új stílusok születtek. A rózsaablakokat, amelyek talán a legnépszerűbb részletei a templomnak, csak később, az 1240-es években kezdte kialakítani Jean de Chelles, az első mesterember, akinek ismerjük a nevét. A színes üveget akkor készítették, amikor a templom már biztosan állt a lábán.

A két tornyot 1250-re fejezték be. A harangöntés lehetett a záróakkord. Mivel a harangok szállítását úgyszólván képtelenség lett volna megoldani, helyben öntötték őket. A Notre-Dame építői valószínűleg a nyugati homlokzat közelében ásták meg az öntőgödröt, hogy a kész harangot rögtön fel is húzhassák a toronyba.

1260-ra többé-kevésbé befejeződött az építkezés, ám Maurice püspök, aki 1196-ban meghalt, már nem láthatta nagyszerű katedrálisát.

Az elkészült Notre-Dame

3

1831

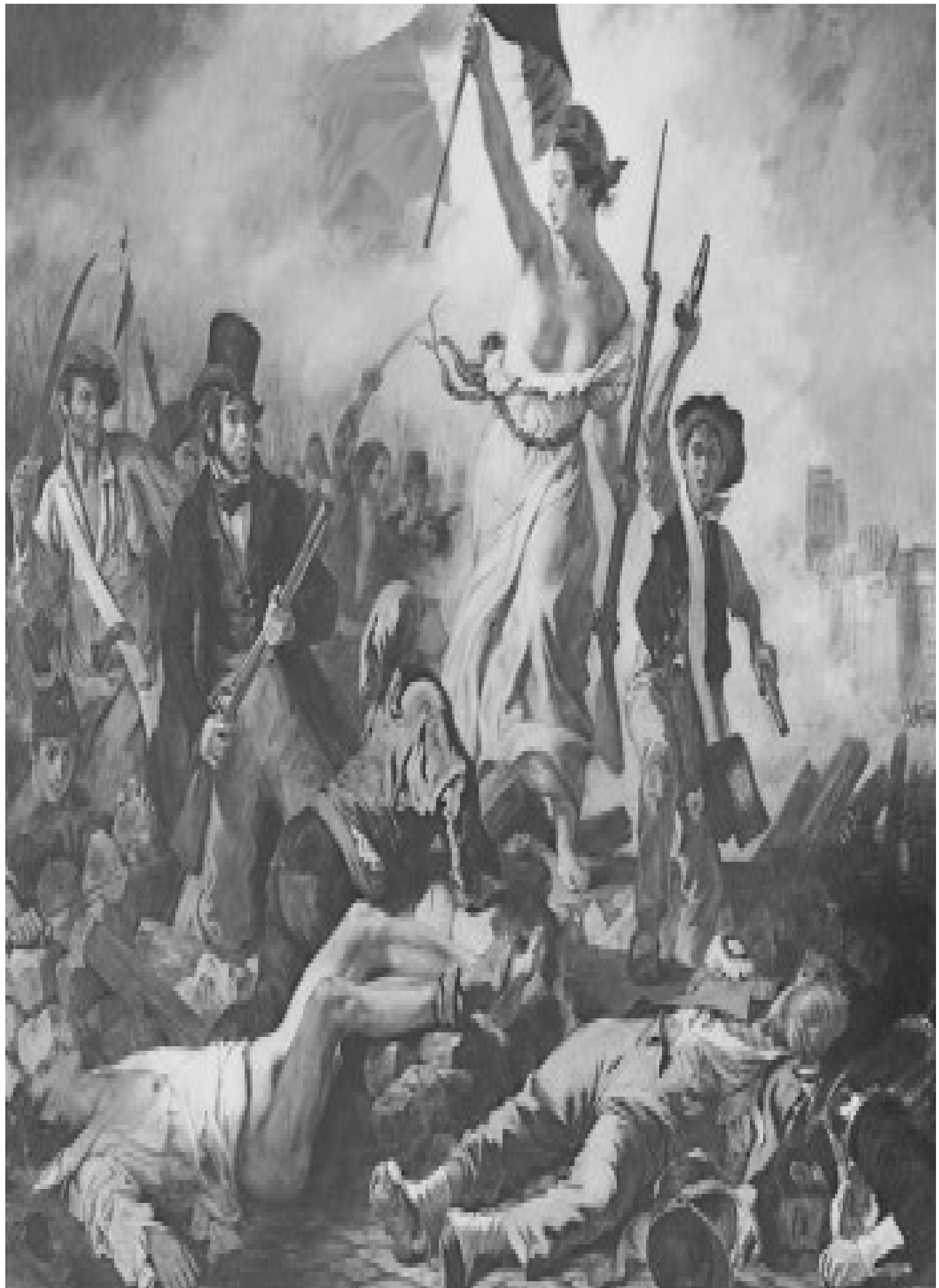
Victor Hugo már huszonkilenc évesen híres költő volt. Zsenge ifjúságában írt két regényt, amelyek mérsékelt sikert arattak, és ma már kevesen olvassák őket. Ám a darabjai valóságos vihart támasztottak. A *Marion de Lorme*-ot betiltotta a cenzúra, az *Hernani*ból akkora botrány lett, hogy a Comédie Française-ben összeverekedtek a nézők.

Hugo képviselte az egyik pártot a klasszikusok és a romantikusok irodalmi háborújában, amelyet a modern olvasó ugyanolyan értelmetlennek lát, mint a középkori disputát arról, hogy hány angyal fér el egy tű hegyén, ám a XIX. századi Párizsban eléggé fölhergelte a literátusokat, hogy orrba verjék egymást. Hugót tekintették a romantikusok vezérének.

Holott a fiatal költő konzervatív politikai nézeteket vallott. A forradalom után született, és szerette volna megérni a királyság újjászületését. A forradalmárok elutasítottak mindenféle vallást, a Notre-Dame-ot átminősítették az „Ész templomává”, és abban imádták az Ész istennőjét, akit gyakran ábrázoltak a vörös-fehér-kék francia trikolorból rögtönzött szellős öltözékben. Ám az ifjú Hugo annyira hitt a katolikus egyház tekintélyében, hogy még egy lapot is alapított *Az irodalmi konzervatív* címmel.

Aztán az író megváltozott. Naplójában följegyezte: „1820-as régi royalizmusomat és katolikus meggyőződésemet az utóbbi tíz évben apránként morzsolta fel a kor és a tapasztalat”. Írt egy rövid dokumentumregényt *Egy halálraítélt utolsó napja* címmel. A megrendítően együttérző beszámolót egy halálraítélt végóráiról egy megtörtént gyilkosság ihlette. Hugo kezdte durvának és kegyetlennek látni a francia társadalmat. Egyre jobban foglalkoztatták a kirekesztettek: a fegyencek, az árvák, a nyomorékok, a koldusok, a gyilkosok; ő pedig, ha nagyon nem hagyták nyugodni valamilyen gondolatok, az írók szokása szerint

azokat át akarta ültetni történetekbe. Gyorsan haladt a társadalombírálat felé, amely harminc év múlva megteremti legnagyobb művét, *A nyomorultak*at.

Eugene Delacroix: A Szabadság vezeti a népet

Valamikor régen egy kiadó kért tőle egy Párizsban játszódó történelmi regényt. Hugo rengeteg kutatást végzett, de az írást egyre halogatta. Kiadója először elnéző volt, mert a kiadók általában azok szoktak lenni, de idővel egyre türelmetlenebbül sürgette, mert a kiadók általában azt csinálják.

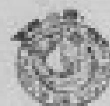
1830. szeptember elsején Hugo leült, hogy megírja az első fejezetet, amire a felesége így emlékezett: „Vásárolt magának egy üveg tintát meg egy hatalmas, szürke, kötött sálat, amely tetőtől talpig beburkolta; elzárta szokott ruháit, mert nem akarta, hogy elcsábítsák hazulról, és úgy vonult be a regényébe, akár egy börtönbe.” (Egyébként az írók gyakran viselnek kötött holmit: mivel egész nap ülünk, előbb-utóbb fázni kezdünk.)

1831. január közepére döbbenetes módon elkészült a regény. Hugo 180 000 szót írt le négy és fél hónap alatt, és a könyv nagyon, de nagyon jó lett.

Az 1482-es évben játszódott, és ugyanaz volt a címe, ahogyan a székesegyházat hívták: *A párizsi Notre-Dame.* Hősnője Esmeralda, a gyönyörű cigánylány, aki aprópénzért táncol az utcán. A másik három főszereplő férfi, akik beleszeretnek a táncosnőbe: Pierre Gringoire, a lyukas zsebű diák, Claude Frollo, a gőgös főesperes és Quasimodo, a torzszülött harangozó.

A regény fanyalgó kritikákat kapott, de a közönség szerette, és hamar lefordították idegen nyelvekre is. Angol fordítója a vulgárisabb és izgalmasabb *The Hunchback of Notre-Dame* (A Notre-Dame púposa) címet adta neki, és Hugo világhírű lett.

NOTRE-DAME
DE PARIS.

TOME PREMIER.

PARIS,
CHARLES GOSSELIN, LIBRAIRE,
RUE SAINT-GERMAIN-DES-PRÉS, N° 9.
M DCCC XXXI.

Tony Johannot címlapja A párizsi Notre-Dame Gosselin-féle 1831-es kiadásához

Hugo csodálta Walter Scottot, gyakran mondogatta, hogy Scott találta fel a történelmi regényt, ám a *Quentin Durward*ról írott recenziójában kifejtette, hogy a műfaj többre képes. Nem mondta ki, hogy ő jobban tud írni Scottnál, de nyilvánvalóan azt gondolta, és szerintem igaza volt. Hugo sose állt volna elő egy olyan szorulásos mondatszörnnyel, amelyet találomra emeltem ki a *Waverley*ből:

Flora MacIvor fogadószobáját mindennemű piperét mellőzve, a legkopárabb ízlettel rendezték be, mert Glennaquoichban az összes kiadást a lehetőség határáig visszafaragták, nehogy csorba essék a nemzetségfő vendéglátói méltóságán, amely megtartotta és gyarapította az alattvalók és párthívek számát.

Hugo inkább úgy akart írni, mint Homérosz, az ógörög irodalom két oszlopának, az *Odüsszeiá*nak és az *Iliász*nak a költője, és olyan színes, szenvedélyes és fenséges műveket alkotott, hogy szerintem Walter Scott elsápad mellette.

A párizsi Notre-Dame elvezeti az olvasót az alvilágba, amelynek szennyét és erőszakosságát Hugo annyi viszolygó élvezettel ecseteli, hogy akaratlanul a kortársára, Charles Dickensre kell gondolnunk. A bűnözők őrületes sikert arattak az olvasók körében, Hugo utánzói szaporodtak, mint eső után a gomba. Eugène Sue rikoltóan szenzációhajhász *Párizs rejtelmei*, amelyet a *Journal des Débats* 150 folytatásban, címlapon közölt, a maga idejében népszerűbb volt Hugo regényénél. A *Párizs rejtelmei* felkorbácsolta a franciák képzeletét; felolvasásokat tartottak belőle gyárakban és irodákban, kávéházakban és kocsmákban. Csakhogy nélkülözte Hugo munkájának időtlen előkelőségét, és ma már alig olvassák.

Hugo sok szereplője képtelenül túlméretezve, fenyegetően inog az abszurdum kötelén. Az idáig említetteken kívül megismerkedünk Clopin Trouillefou-val, a gaz tolvajkirállyal, Gudule nővérrel, a remeteasszonnyal, aki évek óta befalaztatta magát egy lyukba, Florian Barbedienne bíróval, aki összevissza ítélkezik, mert földsüket, és nem tudja, mi folyik a törvényszéken, meg az égbekiáltóan feslett Jehan Frollóval.

A XXI. századi felfogás szerint azokat, akik eltérnek az átlagtól, nem a különbözőségük alapján kell meghatározni, hanem egészben kell nézni őket. A regényírók sose dolgoztak így, sőt, a különbözőségben látják az egyéniséget. Shylockot és Fagint a zsidósága határozza meg, Kampó kapitányt és Vaksi Pugh-t a fogyatékossága. És milyen hosszú a névsora azoknak, akiket a szexuális irányultságuk határoz meg! E. M. Forstertől Maurice, Patricia Highsmithtől Carol, George R. R. Martintól Renly Baratheon, Ian Flemingtől Pussy Galore és még sorolhatnánk.

Quasimodót a rútsága határozza meg:

Valóban gonosz volt, elvadultsága tette azzá; elvadulttá pedig a rútsága.

Ehhez az ádáz összecsapásoktól és örökös válságoktól viharzó, színpompás meséhez Hugo kialakított egy hallatlanul élénk, erőteljes stílust, amely van olyan izmos, hogy elbírja a melodráma súlyát. A legnagyobb és legnépszerűbb regényírók, Jane Austentől Ian Flemingig gyakran törekedtek fokozottan egyedi prózára, amely megfelelt történeteik cselekményének.

Szemléltesse Hugo írásának színvonalát az itt következő részlet, amelyben hátborzongató előérzettel megsejti a tüzet a Notre-Dame-ban:

Minden tekintet a templom teteje felé fordult. Rendkívüli látvány tárult elébük. A legfölső galériából, a középső nagy ablakrózsa fölött hatalmas láng csapott fel, szikraörvényt hányva a két torony közé; a szilaj, zabolátlan, hatalmas láng foszlányait a füsttel együtt el-elkapta a szél. A láng tövében, a sötét mellvéd alatt, amelynek lóhereívei tűzvörösre gyúltak, két szörnypofájú vízköpő okádta szakadatlanul ezt az égő patakot, amelynek zuhataga ezüstösen vált ki az alsó homlokzat sötét hátteréből. Minél közelebb ért a földhöz, annál szélesebb kévébe nyílt ez a két folyékony ólomsugár, akár az öntözőrózsa ezernyi nyílásából permetező víz. A láng fölött nyersen és élesen vált ki a két roppant torony egy-egy oldala, koromfeketén az egyik, tűzvörösen a másik; maguk a tornyok még óriásibbnak látszottak attól a végtelen

árnyéktól, amelyet az égre vetettek. A kőbe faragott, megszámlálhatatlan ördög- és sárkányfej vészjósló kifejezést öltött, szinte életre kelve a nyugtalanul lobogó tűzben. Sárkánykígyók nevettek, vízköpő kutyák csaholtak, szalamandrák fújtak a lángba, szörnyfejek prüszköltek a füstbe.

Korábban senki sem írt így.

A regényből, amelyre a Notre-Dame ihlette Hugót, a Wikipédia szerint legalább tizenhárom filmet és öt tévésorozatot forgattak, ötször dolgozták át színpadra, tizenötször készült belőle musical, kétszer folytatásos rádiójáték a BBC-ben, egyszer videojáték. Sok más változat létezhet még. A filmek közül valószínűleg az 1939-es, fekete-fehér változat a legjobb, amelyben Charles Laughton alakítja Quasimodót. Emlékszem, kölyök koromban láttam valakinek az 1960-as parányi tévéjében, és iszonyúan féltem tőle.

Hugo regénye meghódította a világot, ám ennél többet is tett.

A XIX. században a regényírók a legnagyobb lelki nyugalommal leállították a cselekményt, és beiktattak könyveikbe hosszú leírásokat vagy elmélkedéseket, amelyek legföljebb laza szálakkal kötődtek a meséhez. Sok ilyen van *A párizsi NotreDame*-ban is, de a legszenvedélyesebb passzus a székesegyházról szól.

Hugo így kezdi a Harmadik Könyvet:

Nem kétséges, hogy a párizsi Notre-Dame-templom még napjainkban is fenséges és nagyszerű épület. Ám ha mégoly szépen öregedett is meg, nehéz megállni, hogy ne sóhajtozzék és méltatlankodjék az ember a megszámlálhatatlan rontás és csonkítás láttán, amellyel az idő és az emberek egyaránt pusztították e becses műremeket…

Hugo fel volt háborodva ezen. A Notre-Dame-nak valóban sok méltatlanságban volt része a forradalom alatt és után. Szobrait megrongálták, a hajóban gabonát tároltak.

Hugo hozsannázó leírásai a Notre-Dame szépségéről és indulatos kirohanásai a székesegyház romlása miatt felrázták az olvasókat. A világsikerű könyv turistákat és zarándokokat vonzott a templomhoz,

és a düledék, amely fogadta a vándorokat, szégyent hozott Párizs városára. Az író háborgása másokra is átragadt. A kormány úgy döntött, hogy itt tenni kell valamit.

Pályázatot írtak ki a helyreállítás irányítójának személyére. Két fiatal építész közösen dolgozta ki a győztes tervet. Egyikük váratlanul meghalt, de a másik egyedül is munkához látott. Eugène Viollet-le-Duc volt a neve.

Harmincéves volt, amikor elnyerte a megbízást, és majdnem ötven, mire elkészült a munkával.

4

1844

Eugène Viollet-le-Duc

Viollet-le-Duc olyan családból származott, amelyet átitatott a francia magaskultúra. A nagyapja építész volt, az egyik nagybátyja festő, aki a híres Davidnál tanult, az apja a királyi rezidenciák gondnoka.

Felnőttként végiglátogatta a középkori épületeket, gyönyörű rajzokat készített róluk, elméleteket dolgozott ki az építészetről. Rajzai és írásai megtalálhatók az *Encyclopédie Médiévale* című, részletekben és okos meglátásokban gazdag, vaskos kötetben. Mentorával, Prosper Mérimée-vel közösen dolgozott számos épület – köztük a Notre-Dame-mal nagyjából egy időben és ugyancsak a Cité-szigeten épült királyi kápolna, a Sainte-Chapelle – helyreállításán.

Szerette a munkáját, amelyre így emlékezett: „A napnak az volt a legszebb része, amikor dolgozhattunk." Szenvedélye volt a középkori építészet, és imádta a párizsi Notre-Dame-ot. Nem volt nála alkalmasabb ember a székesegyház helyreállítására.

Azzal kezdte, hogy aprólékos gonddal rajzolt egy színkódos térképet, feltüntetve rajta minden egyes, felújításra szoruló kő elhelyezkedését és típusát.

A munkások hozzáláttak a sérült kövek eltávolításához. A nyugati kapuk fölötti szobrokat lenyakazták a forradalom idején; hatvannál is többet ki kellett cserélni. Más díszítményeket, például szörnyeket és vízköpőket összezúztak.

Viollet-le-Duc a rá jellemző aggályos lelkiismeretességgel lerajzolta a maradványokat. Az egyik ilyen rajznak én vagyok a büszke birtokosa. Egy gerenda tartókövét ábrázolja, amelyre egy mesebeli szörny fejét faragták.

Kísérletezett a dagerrotípia új technikájával is.

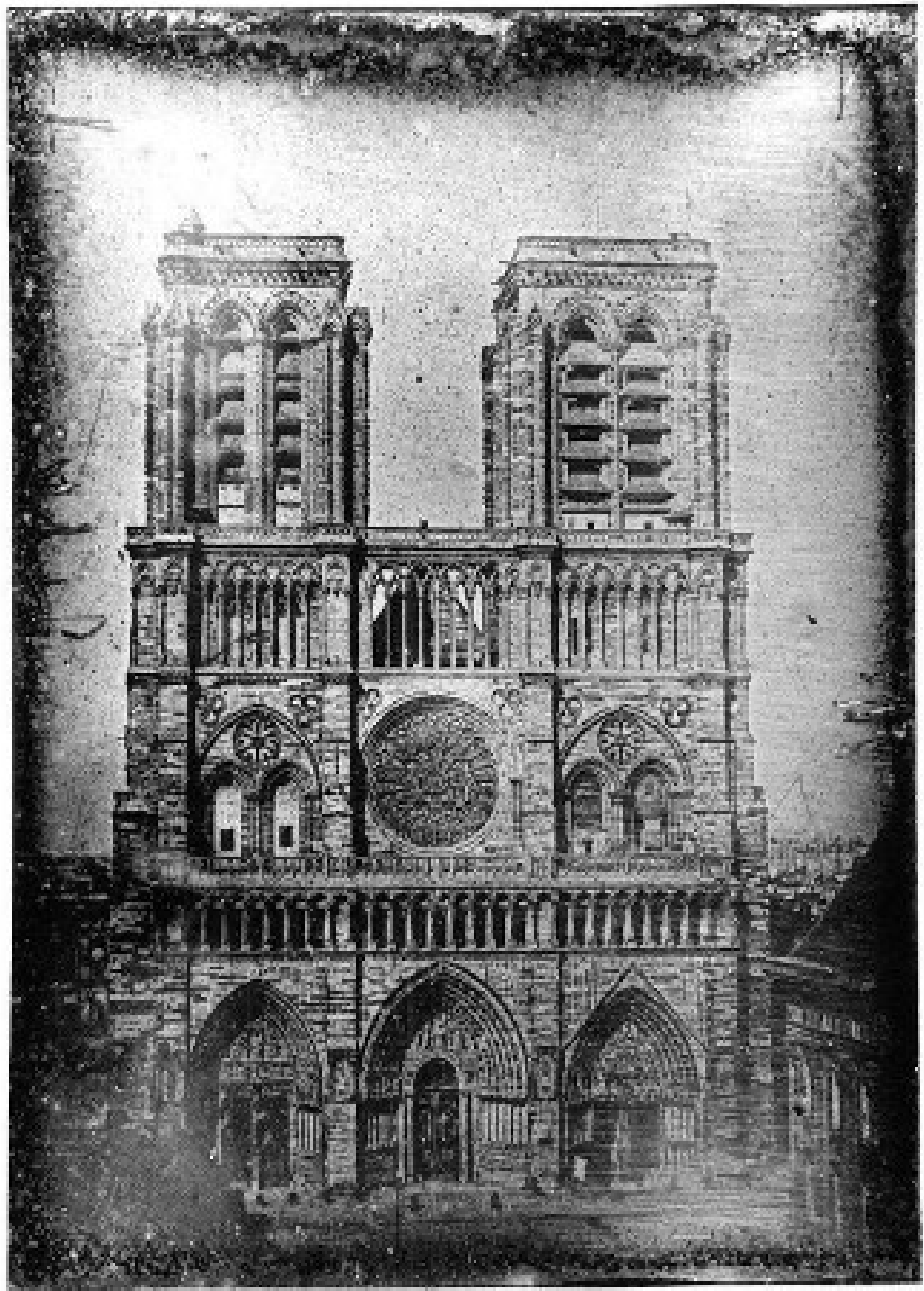

Eugene Viollet-le-Duc: Faragott konzoldísz a párizsi Notre-Dame helyreállításához, 1848

Ahol semmi sem maradt, csak egy tátongó üreg, oda más középkori székesegyházakról készült rajzokat és fotográfiákat felhasználva tervezett pótlást. Gótikus ablakokat rajzolt a forradalom idején betört középkori színes üveg helyett.

Pótolta a harangokat, amelyekből a forradalmárok ágyúkat öntöttek. (A hatalmas Emmanuel valahogyan megúszta.) Az északi toronyba új, erősebb állványzatot ácsoltatott. Amikor 2019. április 15-én iszonyodva néztem a templomot, úgy rémlett, mintha tüzet látnék a torony belsejében. A későbbi beszámolók szerint azokat a lángokat épp az utolsó percben fojtották el a tűzoltók, akik az életüket kockáztatva, hősiesen felküzdötték magukat a toronyba.

Viollet-le-Duc szakavatott kőművesekből, ácsokból, szobrászokból és üvegesekből állított össze csapatot, hogy kijavítsák vagy újjáteremtsék a megrongálódott részeket.

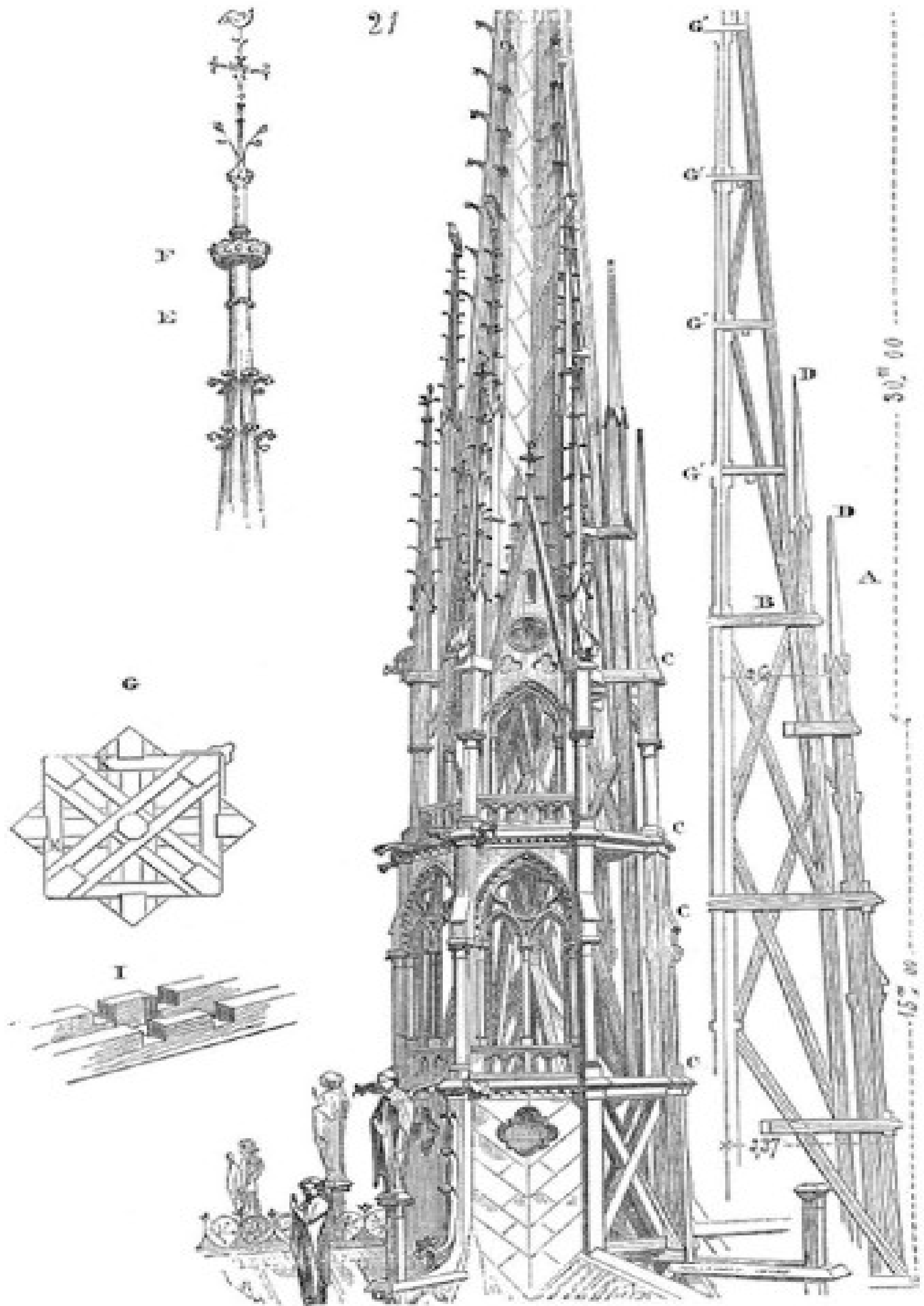

Viollet-le-Duc dagerrotípiája a Notre-Dame nyugati homlokzatáról

Vissza akarta adni a székesegyház eredeti külsejét, de nem volt annyira aprólékos, hogy megfeleljen a legkonzervatívabb kritikusainak, akik azon fanyalogtak, hogy a vízköpők nem eléggé középkoriak, és a tetőn nem is voltak olyan szörnyek, amilyeneket Viollet-le-Duc teremtett. Az ambulatóriumot és a belőle nyíló kápolnákat túldíszítettnek találták. Elég sajátos, hogy egy gótikus székesegyházat ezért bíráljanak, kissé olyan, mintha azért kifogásolnának egy estélyi ruhát, mert túl szép. A déli, restaurált rózsaablakon is helytelen sorrendben volt néhány alak.

Ám az új sisaktorony vitathatatlan modernsége volt a legrosszabb.

A középkori katedrálisnak is volt középső tornya a négyezet fölött. Victor Hugo „bájos kis harangtoronynak” nevezte, noha sose látta: lebontották még a születése előtt. Hugo ostorozta az építészt, aki elbonttatta, habár minden valószínűség szerint a sisaktorony annyira meggyengült, hogy mindenképpen ledőlt volna.

21
F
E
G
I
G'
D
A
B
C

Viollet-le-Duc rajza a Notre-Dame huszártornyáról

Tudomásom szerint az eredetiről nincs megbízható leírás, csak két vázlat. Viollet-le-Duc mindenesetre meg sem próbálta utánozni a középkori elődöt – bírálóinak ez volt a legfőbb kifogásuk –, inkább ahhoz tartotta magát, amellyel nemrég egészítették ki az orléans-i székesegyházat. A huszártorony tövében három tanítvány állt, és azt mondták, hogy az oromra föltekintő Szent Tamás arca feltűnően hasonlít a főépítészére.

VILLE
DE
PARIS

A Notre-Dame épülő huszártornya az 1860-as években

A bírálat nem ártott meg Viollet-le-Ducnek, aki ettől kezdve élete végéig a szakma legfőbb tekintélyének számított. Épületek tucatjainak helyreállításához és felújításához kérték ki a véleményét. Rengeteg építészeti értekezést írt, kifogyhatatlan energiával. Hatvanas éveiben beválasztották a városi tanácsba. Hatvanöt éves korában halt meg, miután egy nyarat végiggyalogolt az Alpokban.

A helyreállított Notre-Dame felszentelése 1864-ben

5

1944

Szent József kápolnája a hajó déli oldalán, középtájon van. 1944-ben volt benne egy Szent József-szobor a gyermek Jézussal a karján. Augusztus 26-a reggelén, Párizs felszabadulásának másnapján Leonard Fries atya, egy szemüveges amerikai pap, kölcsönkért francia ornátusban és angol nyelven misézett a kápolnában.

A kápolna területe nem egészen tizenkét négyzetméter, és a szobor mellett egy oltár is volt benne, mégis háromszázan jöttek el a misére, főleg amerikaiak, a tizenkettedik gyalogezred katonái, valamennyien karabéllyal vagy géppisztollyal, kezükben sisakjukkal, túlnyomórészt kiszorulva a fenséges katedrális mellék- és főhajójába. Mikor a nap feljött a felhőtlen égre, és besütött a keleti rózsaablak színes üvegén, Párizs felszabadítói letérdelve emlékeztek bajtársaikra, akik ottmaradtak valahol a normandiai partokon.

Ez csak az első mise volt aznap, bevezető egy nagyobb és sokkal jelentősebb szertartáshoz. Reggel bemondta a rádió, hogy délután kettőkor Charles de Gaulle tábornok vezeti a győzelmi menetet a Champs Élysées-n, utána pedig fél ötkor hálaadó szentmisén vesz részt a Notre-Dame-ban.

De Gaulle, az emigráns francia kormány elnöke a felszabadult ország államfője akart lenni. Ennek jogosultságát vitatták az Ellenállás vezetői, akik Franciaországban maradtak, hogy harcoljanak a németek ellen, miközben a tábornok a londoni Connaught Hotelben lakott. Most pedig olyan pozíciót akart szerezni magának, hogy mindenképpen el *kelljen* ismerni a köztársaság elnökének. Elvégre Napóleon 1804. december másodikán a Notre-Dame-ban koronázta meg magát a franciák császárává. De Gaulle tudta, ha hiteles új államfőnek akar mutatkozni, akkor a Notre-Dame-ban kell megjelennie.

Egyoldalú bejelentése a diadalmenetről felbőszítette a Szövetségeseket. Párizs korántsem volt biztonságos. A városban még

mindig bujkáltak német katonák. Leonard Gerow amerikai tábornok megparancsolta a francia második páncéloshadosztálynak, hogy védjék az északkeleti elővárosokat egy lehetséges német ellentámadástól, ám De Gaulle fütyült a parancsláncra, és átvezényelte a hadosztályt a diadalmenetébe.

Mivel nemcsak az Ellenállásnál, de a szövetséges főparancsnokságnál is ügyesebben manőverezett, kiügyeskedte magának a felvonulást.

Ahhoz sem kért engedélyt senkitől, hogy miséztessen a székesegyházban. Emmanuel Suhard bíboros, Párizs püspöke sem szállhatott szembe a tábornok megállíthatatlan akaraterejével.

Nagyjából ugyanekkor Németországban Alfred Jodl tábornok felhívta a B hadseregcsoportot a franciaországi Margivalban, ahol Walter Model hadseregtábornokot kérte. Mivel a hadseregtábornok nem tartózkodott a bunkerben, Jodl Hans Speidel tábornokkal beszélt, akinek Hitler személyes utasítására megparancsolta, hogy éjszaka V–1-kel hajtson végre szőnyegbombázást Párizs ellen.

Speidel nem továbbította a parancsot. Egy héttel később letartóztatta a Gestapo.

De Gaulle késett a felvonulásról, nem mintha ez bárkit is érdekelt volna. Három óra után tíz perccel érkezett meg a Diadalívhez, és úgy viselkedett, mintha máris államfő lenne: meggyújtotta az öröklángot, és vörös kardvirágból kötött koszorút helyezett el az ismeretlen katona sírján. Aztán megfordult, és végigtekintett a Champs-Élysées-n.

Párizsiak ezrei, újságírók tucatjai és forgatócsoportok sokasága várta. Nézők szorongtak a széles sugárút járdáin, csimpaszkodtak a gesztenyefákon, lógtak ki az ablakokból és az erkélyekről, sőt még a háztetőkről is lobogtatták a zászlókat meg a transzparenseket, le egészen a Concorde tér obeliszkjéig.

Több száz férfi és nő nyomakodott ki a tömegből az úttestre XVIII. századi jelmezben, a nők vörösben-fehérben-kékben és derékig meztelenül, mint Delacroix képén az istennő. Miután ezzel közölték a véleményüket a ki tudja, miről, visszaolvadtak a sokaságba.

Charles de Gaulle a Champs Élysées-n, útban a Notre-Dame-ba

De Gaulle, mielőtt jelezte volna, hogy indulhat a menet, még adott egy kulcsfontosságú utasítást a kísérőinek: mindenki köteles lemaradni mögötte legalább egy lépéssel a felvonulás egész ideje alatt.

Aztán a nap vitathatatlan hőse elfoglalta helyét a menet élén.

De Gaulle éppen megérkezett a Concorde térre, és már a nyitott Hotchkinshoz, ehhez a francia gyártmányú luxusautóhoz tartott, amely őt várta, hogy elvihesse a Notre-Dame-ba. Ekkor lövések dördültek.

Nézők ezrei vágódtak hasra vagy kerestek fedezéket a második páncéloshadosztály járművei mögött. Fehér ruhás hordágyvivők futottak a sokasághoz, keresve a sérülteket.

Senki sem tudta, ki tüzelt. Valószínűleg német orvlövészek, akiket a városban hagytak, bár lehettek ellenállók is, akiket bőszített, hogy nem ők mennek legelől, vagy kommunisták, akik ellenezték a tábornok hatalomátvételét.

De Gaulle-nak szeme se rebbent. Nem bukott le, nem rejtőzött el, még csak meg sem állt, csak vonult tovább méltóságteljesen. Simán megölhették volna, de ő láthatólag kész volt az életét is kockáztatni pályafutásának és a francia történelemnek ezen a fordulópontján. Beült a nyitott autóba, utasította a sofőrt, hogy induljon, és minden védelem nélkül megtette az utat a Cité-szigetig, fáradhatatlanul integetve a tömegnek.

Ez a politikai színház remekműve volt. Rettenthetetlenségével, tiszteletet parancsoló fellépésével, vasakaratával – és 196 centiméteres magasságával – a tábornok épp annak az embernek látszott, aki levezényelheti Franciaország felépülését a háborúból. A filmek és a fotók, amelyek alakításáról készültek, órák alatt bejárták a világot.

Mikor megérkezett a Notre-Dame-hoz, újabb lövések dördültek. Orvlövészek vették be magukat az északi toronyba.

Válaszul a második páncéloshadosztály francia katonái tűzzel árasztották el a tornyot és a templomtetőt. Szilánkok pattogtak le a homokkő szobrokról, amelyeket Viollet-le-Duc féltő gonddal restaurált. De Gaulle ügyet se vetett az orvlövészekre. Kiszállt a

kocsiból, átvett egy piros-fehér-kék virágokból kötött csokrot, amelyet egy kislány nyújtott át neki megilletődött bátorsággal, majd bevonult az Utolsó Ítélet kapuján a templomba.

A gyülekezet nagyobb része már a padlón hasalt a lövésektől visszhangzó hajóban. „Több volt a fenék, mint az arc”, mondta később egy megfigyelő. A tábornok nem gyorsított. Ülése ötvennyolc méternyire volt a hajóban, és ő változatlanul méltóságteljes lassúsággal járta végig az utat.

Mikor De Gaulle célba ért, Marie-Pierre Koenig, az Ellenállás tábornoka ráődült a gyülekezetre: „Felállni!”

A pap rázendített *a Magnificat*ra. „Magasztalja az én lelkem az Urat!”

És a hajóban felzúgott a visszhang: Párizs népe énekelt.

6

1989

Minden évben milliók látogatnak el a Notre-Dame-ba és más katedrálisokba. Nyugat-Európának ezek a legkorábbi építményei. Másutt vannak öregebbek – római romok, görög templomok, az egyiptomi piramisok –, de azt hiszem, a mi katedrálisaink a legrégibbek, amelyeket máig eredeti rendeltetésüknek megfelelően használnak.

A székesegyházak mindig vonzották a turistákat. Mai látogatóik nemcsak Európából, de nagyon különböző kultúrákból is érkeznek, többek között Japánból, az Egyesült Államokból és Indiából. Vajon mit gondolnak, ha ránéznek a mi katedrálisainkra?

Gyakran már messziről láthatók. Például Chartres-ban a két torony már akkor kiszögellik a szemhatárból, amikor kilométerek választanak el a templomtól. A középkori látogatónak elakadhatott a lélegzete, úgy, ahogy az építtető akarta.

Ahogy közelebb érünk, a következő reakciónk gyakran a zavar. A templom túl bonyolultnak tűnik ahhoz, hogy megértsük. Kicsit olyan, mint mikor először hallunk egy Beethoven-szimfóniát. Annyi dallam, ritmus, hangszer és harmónia van benne, hogy fel sem foghatjuk a kapcsolatokat és az összefüggéseket. Nehéz átlátni a logikáját. Egy székesegyháznak, akár egy szimfóniának, összefüggő terve van, ablakai és boltívei ütemeket alkotnak, tematikus díszítései történeteket mesélnek, de egészében annyira tömény, hogy elsőre lehengerel.

Ha átlépjük a küszöböt, ez megváltozik. A látogatók zöme eltelik békességgel. A hűvös levegő, az ősi kövek, a motívumok szabályos ismétlődése, a benyomás, hogy az épület valamiként az ég felé tárja ki a karját – mindez együtt megnyugtatja a lelkünket.

A többség, amint beteszi a lábát egy székesegyházba, először is egy ismertetőt vásárol, amiben talán azt olvassuk, hogy a föld a lábunk alatt kultikus hely volt már akkor, amikor még fel se találták a

kereszténységet. A Notre-Dame helyén például Jupiter római isten temploma állt.

Gyakran megtudjuk, hogy a templom nem egyhuzamban épült, mint egy modern felhőkarcoló vagy bevásárlóközpont. Megtudjuk, hogy az első keresztényeknek fatemplomuk volt itt, amiből mára semmi sem maradt. A Notre-Dame az ötödik templom ezen a helyen. Sok székesegyház csak azért épült meg, mert az előző leégett. Ha pedig a káptalan kifogyott a pénzből, akár száz évre félbeszakadt az építkezés.

Ha szerencsénk van, látogatásunk végére elpárolog belőlünk a zavar. Megismertünk valamennyit az eljárásból, amellyel fölépült a templom. Egyszerre látjuk a boltívekben és az ablakokban a műszaki problémák megoldásait és a szépséget. Talán belekóstoltunk az ikonográfiába, abba a tudományba, amelynek a segítségével bibliai történetekké változnak a látszólag egyforma angyalok és szentek. Megérteni az ajtó fölötti szoborcsoportot nagyon hasonlít egy Picasso-kép megfejtéséhez. „Ó, persze, ez csak Szent István lehet!, mondjuk úgy, ahogyan egy Picasso tanulmányozása után mondanánk: „Hát persze, az ott a könyöke, az áll ki a nő fejéből!

Ám a válaszok újabb kérdéseket szülnek.

Olvasóim néha megkérdezik: „Hogyhogy ilyen sokat tud a középkori építőkről?” Tudásunk egy részét a képekből szerezzük. Amikor a középkori művészek illusztrációkat rajzoltak a *Bibliá*hoz, sokszor megörökítették a Bábel tornyát. A történet a Teremtés könyvében úgy szól, hogy az emberek építeni akartak egy égig érő tornyot. Önteltségük nem tetszett Istennek, aki büntetésből összezavarta a nyelvüket, és mivel nem értették egymást, felhagytak a tervvel. Ezeknek a képeknek a kőműveseitől, malterkeverőitől, ácsaitól és darukezelőitől sokat megtanulunk a középkori építkezésekről.

Másik adatforrásunkat a káptalan és a pallérok fennmaradt szerződései és bérlistái jelentik. Többek között a már említett Jean Gimpel *Székesegyházak építői* című könyve ihlette az én regényemet, *A katedrális*t. Amikor dolgozni kezdtem rajta, elhatároztam, hogy megkeresem Gimpelt, és felkérem, legyen a középkori szaktanácsadóm. Tudtam, hogy híres francia műkereskedő családból

származik, ezért feltételeztem, hogy Párizsban él. Erre nemhogy Londonban lakott, de ráadásul az én utcámban. Vállalta, hogy lesz az egyik szakértőm, mindössze egy rekesz pezsgőt kért honoráriumnak. Barátok és asztalitenisz-partnerek lettünk, és ő minden héten megvert.

Mikor belevágtam 1986 januárjában *A katedrális*ba, én is meg akartam érteni, és az olvasókkal is meg akartam értetni, miért és hogyan építették a középkori székesegyházakat, és a külsejük miért olyan, amilyen. Remélem, könyvem megmutatja, miként szolgálta egy székesegyház építése a középkori társadalom összes erőközpontjának – a királyságnak, a főnemességnek, a papságnak, a kereskedőknek, a városok népének és a parasztoknak – az eltérő érdekeit.

1989 márciusában odakanyarítottam *A katedrális* utolsó oldalára: Vége. Három évbe és három hónapba került megírnom. Eredetileg hosszabbra terveztem.

Nem én voltam az első író, akit megihlettek a székesegyházak. Számomra mindenesetre Victor Hugo a legnagyobb. Anthony Trollope a kitalált bachesteri székesegyházat tette meg hatrészes regénysorozata, a *Barsetshire-i krónikák* tengelyévé. William Golding Nobel-díjat kapott életművéért, azon belül *A torony*ért egy rögeszmés papról, aki négyszáz láb magas tornyot akar építtetni egy olyan katedrális tetejére, amelyet meg sem alapoztak tisztességesen. T. S. Eliot verses drámát írt *Gyilkosság a székesegyházban* címmel az 1170-ben meggyilkolt Becket Tamásról, Canterbury érsekéről. Raymond Carver novellát írt egy vak emberről, aki egy katedrálist rajzol, Nelson deMille krimit írt (ugyancsak *A katedrális* címmel) arról, hogy az IRA elfoglalja a Szent Patrick-székesegyházat a New York-i 5. sugárúton.

A katedrális mindegyikünket valami mással hozott lázba. Én az építkezésben azt a közös vállalkozást láttam, amely megragadja egy egész társadalom képzeletét. A székesegyház persze műremek, de sose volt egyetlen ember alkotása. Noha mindig volt egy építőmester, aki elkészítette az alaprajzokat, a részletes kidolgozást a kézművesek és a mesteremberek kisebb hadseregére bízta, ahol mindenki beleadta saját tehetségét és fantáziáját. Az építőmester bizonyos értelemben

olyan volt, mint egy film producere, aki irányítja a színészeket, az írókat, a jelmeztervezőket, a sminkeseket, a világítókat, és megpróbálja kihozni mindenkiből a legjobbat. Nekem a katedrális arról szól, mire képesek emberek, ha összefognak.

Ráadásul egy ilyen műalkotás meg sem születhet sok ezer ember támogatása nélkül. Vagyis a templom egy egész közösség teljesítménye. *A katedrális*ban megírtam, hogyan vonzotta magához az építkezés a középkori társadalom összes rétegét: nemcsak a papságot, de a nemességet, a kalmárokat, a városlakókat és a földművelőket is. Segítettek és pénzt adtak. Sok pénzt. Mindenki jól járt vele. Munkahelyek jöttek létre, a kereskedelem erősödött, piacok születtek, fellazult a közösségek bezárkózása, folyamatosan születtek és terjedtek az új találmányok. Regényemben az építkezés ellenzői csak azért tiltakoznak, mert ők valahova máshova akarják a katedrálist.

A székesegyház építését egy űrrakéta fellövéséhez hasonlítottam. Valamilyen értelemben részt vett benne az egész társadalom, toronymagas szintre fejlesztette a technológiát, rendkívül nyereséges volt – de ha összeadunk minden gyakorlati indokot, akkor sincs elég magyarázat arra, hogy tulajdonképpen miért csináltuk. Mert van még egy másik tényezője is, a spirituális indok, az ember áhítozása arra, ami túlmutat az anyagon. Ha csak azt látjuk, hogyan képviseli minden kingsbridge-i a saját érdekét, nem látjuk az összképet. *A katedrális* megmagyarázza, hogy ez az egész az Isten dicsőségére is készült.

Nem is olyan régen a peterborough-i katedrális tetején álltam, ahol az 1950-es években kicseréltek néhány fiatornyot. Feltűnt, hogy az újak elnagyoltak, nélkülözik középkori szomszédjaik dús díszítését. A földről nem látszott a különbség, és az 1950-es iparosok nyilván úgy gondolták, fölösleges olyan cifraságokat faragcsálni, amelyeket senki sem láthat. A középkori kézművesek ezzel nem értettek volna egyet. Ők ugyanazzal a műgonddal dolgozták ki a láthatatlan részleteket, mint a láthatókat, elvégre Isten mindent lát.

Egyszer azt kérdezte tőlem egy újságíró: „Nem utálja azt a rövid gatyás turistahadat az örökös fotózásával?” Nem. A katedrálisokban mindig is hemzsegtek a turisták. A középkorban nem turistának,

hanem zarándoknak hívták őket, de nagyjából ugyanazért utaztak: hogy világot és nevezetességeket lássanak, bővítsék látókörüket, művelődjenek, és talán megérintsenek valamit, ami csodálatos, másvilági, örök.

Hiszem, hogy egy regény annyira sikeres, amennyire megérinti olvasója érzéseit. Valami hasonló érvényes a műalkotásokra is. A katedrálisoknál bizonyosan így igaz. Ha találkozunk velük, megrendítenek. Ha látjuk őket, elakad a lélegzetünk. Ha körbejárjuk őket, megigéz fényük és kecsességük. Ha csendesen ülünk odabent, eltölt bennünket a béke.

És ha ég valamelyik, akkor sírunk.

Írtam 2019. április 19. és 26. között az angliai Knebworthben

Köszönet

Esszém első vázlatát készségesen elolvasta és megbírálta John Clare, Barbara Follett és az *équipe française*: Cécile Boyer-Ruge, Claire Do Sêrro, Maggie Doyle és Marine Alata az Éditions Robert Laffont-tól. Hálás köszönetem mindnyájuknak.

A képek forrása

1. © Program33/France TV/Emmanuel Blanchard: *A kőművesek titkai; Notre-Dame*
2. Fra Angelico: *Szent püspök*. Kb. 1425, San Domenico-templom, Fiesole, Olaszország. © Metropolitan Museum of Art. New York USA/ Bridgeman Images
3. © AKG Images/De Agostini/Biblioteca Ambrosiana
4. Eugène Delacroix: *A Szabadság vezeti a népet, 1830. július 28*. Kb. 1830/31 © Louvre-Lens, Franciaország/Bridgeman Images
5. © Carole Rabourdin/Victor Hugo könyvtára/ Roger-Viollet
6. © Franck/Tallandier/Bridgeman Images
7. A szerző gyűjteménye
8. © Museum of the History of Science. Broad Street, Oxford, Anglia
9. A szerző gyűjteménye
10. © Musée Carnavalet/Roger-Viollet
11. © Granger/Bridgeman Images
12. © The Imperial War Museums gyűjteménye

{1} *A párizsi Notre-Dame*-ból idézett részek Antal László fordításában.

{2} Thán: nemesi rang a normann hódítás (1066) előtti angol történelemben. Különböző fokozatai megfelelnek a későbbi bárói és lovagi rangoknak. – *A szerk.*

{3} Matutinum (lat.): a szerzetesi zsolozsma része, éjszakai imaóra, körülbelül éjjel 2 órakor. – *A szerk.*